

amikorát megszoktak érzékszerveink. Amire képzeletünk elégtelen, azt logikusan megalkotja a számítógép: nyomon követi egy olyan gondolatvilág eseményeit, ahol a kvantumjelenségek nem rejtőznek el a parányi atomok belsejébe. E világ történéseit a számítógép pillanatról pillanatra rekonstruálja, sőt elektronikai kapcsolatai révén képernyőn jeleníti meg azokat. Így valószínűs tévé-közvetítést élhetünk át abból a seholsincs világból, ahol szemmel látható tárgyak mutatják az alagútjelenséget.

A számítógép által emberi segítség nélkül készített filmek egyre jobban elterjednek az egyetemi fizikaoktatásban világszerte. A direkt érzékszervi kapcsolat hiánya szemléletünktől eddig elzárta az atomok kapcsolódásait, az elektronok mozgását a kvantumalagúton keresztül, vagy akár Tejútrendszerek spirálkarjainak születését. Most mindezt az absztraktnak ítélt „furaságot” szemünk elé varázsolja a mozi, amit számítógépek készítettek. A fizikus rendezői utasításként a mi univerzumunk természettörvényeit táplálja be a gépbe, csak a makro- és mikro-világ határát tolja el önkényesen. A beadott program szerint

működni kezd a számítógép, és a fizikus ettől kezdve maga is izgatottan nézi, miként zajlik le a képernyőn mindaz, amiről hozzá eddig csak matematikai absztrakciók szűrőjén keresztül jutott információ. A mozgókép éppúgy élénk varázsolja az atomok belsejét, mint az ókort vagy a jövő évszázadot.

Mit látunk? Az elektron nem egyetlen fénypont csupán, ahogy eddig képzeltük, hanem hullámszerűen lüktető, nagy térrészeket átölelő (de véglegesen soha szét nem foszló) alakban rajzolódik ki előttünk. Helyzete mozgását is megszabja. Összehúzódik és szétterül, egyszerre érzékeli az elé tett akadályok széles sorozatát. Izgalmasan absztrakt, mégis meggyőzően valószínűs ko-reográfia elevenedik meg a szemünk előtt: a kvantum mozgás élménye.

Science fiction?

Nem művész alkotja ezeket az oktatófilmeket, hanem az embernél könyörtelenebb szigorúságú gépi logika. A természettudomány tanításának egy-két évtizede elképzelhetetlen lehetőségét adja a computer és film összjátéka. Új területeket hódít az alkotó emberi képzelet számára.

Marx György

VIZUÁLIS ANTROPOLÓGIA

A IX. Nemzetközi Antropológiai és Etnológiai Kongresszus kapcsán elő-konferenciát rendeztek „Vizuális antropológia” címen. A megbeszélések színhelye a chicagói egyetem volt, ahol 1973 őszén, több napon át ülészték a világ különböző pontjairól összegyűlt szakemberek.

Az előadások szövegét előre kinyomtatták, így előadások nem hangzottak el, de minden nagyobb témának volt egy koordinátora-felelőse, aki a megbeszéléseket vitákat irányította. A viták a következő fő témák köré csoportosultak:

I. A képmagnetofon használata; II. Film a kutatás szolgálatában; III. Magatartási formák tanulmányozása; IV. A kultúra re-

konstrukciója a film segítségével; V. A vizuális antropológia oktatása; VI. Filmgyártás; VII. Archiválás és filmterjesztés; VIII. Sürgős néprajzi teendők és a film; IX. Együttműködés nem-nyugati filmesekkel és intézményekkel; végül pedig X. Vizuális antropológia és tömegkommunikáció.

Nem látom sok értelmét, hogy ismert vagy jobban ismert témák vitáiról beszéljünk, inkább arról szólok, ami számunkra, európai kutatók számára újat jelentett. Az új és különleges két témában jelentkezett, és pedig a képmagnetofon használata és a magatartási formák tanulmányozása terén. Mint majd láthatjuk, a

két téma kiegészítette egymást a konferencia alapvető tendenciájában, hogy az antropológia „minél objektívabb” tudomány legyen.

Az első téma megbeszélésének alapjául Schaeffer tanulmánya szolgált (Képmagnó, az antropológia új megfigyelési és elemzési technikája). Megtudhattuk, hogy a nem túl drága és ezáltal elterjedt képmagnót a rögzítéshez, elemzéshez, dokumentáláshoz az amerikai antropológusok úgy használják, akár európai kollégáik a magnetofont. (Kezdő egyetemi hallgatók is dolgoznak ilyen kamerával; és van olyan néprajzi intézet, ahol féltucat hangos filmfelvevőn kívül, négy színes tv-kamera is a hallgatók rendelkezésére áll.)

Bármilyen furcsa, de az antropológiai-etnológiai megfigyelés-elemzés új módszerének kialakulása során a technikai lehetőségek döntően játszottak közre. A képmagnó technikai adottságai közül itt a következőknek van fontos szerepe: a) kezelése könnyen elsajátítható, b) nagy mennyiségű kép folyamatos rögzítésére alkalmas, c) a felvett képanyag azonnal visszajátszható-ellenőrizhető. E tények köré csoportosíthatjuk a vizuális antropológiai ülésszak minden lényeges mondanivalóját.

Az új technika könnyen elsajátítható

tehát lehetővé teszi, hogy a felvevőt a „benszüllött” kezébe adják, maga készítsen csoportjáról-népéről dokumentumot. Sandall, ausztráliai etnofilmes így fogalmazta meg az ebben rejlő gondolatot: „... a néprajzi film következő lépése lehetne, hogy azokat ‚beltagok’, a közösségek tagjai maguk készítik. Ez nagyobb objektivitást biztosítana ... mint ahogy a biográfia és autobiográfia között is mutatkozik különbség.”

Gyakorlati példákat is láthattak a konferencia résztvevői: többek között Chicagóban élő, különböző etnikai csoportokhoz tartozó egyének (olaszok, görögök stb.) mutattak be „antropológiai felméréseket”, amelyek lényegében a tv-riportok stílusában, szinte kizárólag dialógus formájá-

ban tárgyalták néhány család örömet-bosszúságát. A kollégák elmondták, hogy a képmagnó-rögzítések kutatók szakmai felügyelete mellett, de lényegében mint „önfilmek” készültek.

Hasonló típusú képanyagot vettek fel az eszkimók között is: a film gyártását irányító kutató megbeszélte az eszkimókkal, mit szeretnének filmre venni: így készült film több, számukra igen fontos problémáról: a filmek közül kettőt láttam. Az elsőtben közeliben látunk egy eszkimó férfit, aki elpanaszolja, hogy az amerikai nukleáris kísérletek miatt csoportjának el kellett hagynia eredeti lakóhelyét, és ez sok kellemetlenséggel járt. A másik film a létfontosságú halászatról „beszél”: négy férfi áll a befagyott vízparton és azon vitatkozik, hova kellene a halászhálókat helyezni. Mindkét film minden cselekmény nélkül beszélő embereket mutat be. S ez az eszkimók kívánsága volt, bár ebben az is közrejátszhat, hogy esetleg láttak már televíziót, amely naponta közöl ilyen jellegű riportokat.

A lényeg tehát az, hogy nem az idegen kutató az egyedüli megfigyelő, hanem akit eddig filmeztek, maguk rögzítik valóságuk néhány aspektusát. A megfigyeltből megfigyelő lesz. Ez egybevág az etnológiai terepmunka egyik, évtizedek óta hangsúlyozott „résztvevő-megfigyelő” módszerével (ami elsősorban abban nyilvánul meg, hogy a kutató saját idegenségét csak hosszantartó együttéléssel, a helyi nyelv elsajátításával küzdheti le). Természetesen az ilyen jellegű rögzítés inkább csak adatfilmet eredményez, nem pedig dokumentumfilmet, hiszen struktúrája közel áll az események struktúrájához. Ez a tendencia még inkább megnyilvánul a következő technikai sajátosságban.

Óriási képmennyiség rögzíthető

Az a tény, hogy egy adott kulturális jelenségről vagy jelenségesoportról szinte megszakítás nélkül óriási képmennyiség rögzíthető, lehetővé teszi „a valóság pontosabb és tudományosan jobban ellenőrizhető megfigyelését” — ezt az állás-

pontot képviselik az amerikai kollégák és főként azok, akik magatartási formákat tanulmányoznak. Megjegyzéseik-hozzászólásaik visszatérő kifejezése a „footage” volt. Nem filmet készítenek, mint mondják, hanem „footage”-t, „lábszámot”, még hozzá megszámlálhatatlan hosszúságban. Az objektív valóság szerintük csak hosszú jelenetek segítségével rögzíthető, és szenvedélyes hangon támadták a hagyományos filmet, amely preconcepciózus, és maga a rendezés-vágás csak torzítja-hamisítja a valóságot. A követendő elv tehát a „beavatkozás nélküli” megfigyelés-rögzítés. (Itt divattá vált az, amit régi néprajzi filmek megtekintésekor „néprajzi kistotálnak” nevezünk: a hangsúly nélküli felvétele mindannak, ami a kamera előtt lezajlik.) Több európai kolléga megállapíthatta, hogy az antropológusokon valami különös félelem uralkodott el az információk téves felhasználása miatt. Chicagóban nemegyszer hallottunk éles kirohanásokat az amerikai tévé ellen, amely — habár az „objektív” képrögzítést lehetővé tette — alig ad teret etnográfiai filmeknek. Ez jórészt abból fakad, hogy a kommersz műsorok közé aligha lehet becsempészni igazságot hordozó dokumentumfilmet, viszont az is tény, hogy a vágás nélküli, „objektív” adatfilm nemigen alkalmas bemutatásra. Egy vita során kiderült, hogy ezeket a filmeket valóban csak a kutatásnak-oktatásnak szánják.

Tudnunk kell azt is, hogy az amerikai antropológia döntően jelenkutatással foglalkozik, és a kultúrák rekonstrukciója filmen kevesebb figyelmet kap. A jelenkutatásban is kiemelkedő százalékban a magatartásformák rögzítéséről-elemzéséről esett szó. Néhány példa: a már említett Schaeffer, a képmagnó alkalmazásának egyik specialistája, munkacsoportjával New York egyik negyedében kiszemelt egy családot, és hétköznapjait képmagnóra rögzítette (a kiválasztott család lakásának minden szobájában több kamerát helyeztek el, és azok három hónapig működtek, miközben a kutatók egy másik lakásban ellenőrizték a rögzítést). Schaeffer szerint ez a technika igen alkalmasnak bizonyult,

hogy emberek magatartását folyamatosan megfigyeljék; ami az elemzést illeti, a csatláddal együtt válogatták ki azokat a részleteket, amelyek bemutathatók és elemezhetőek. Nem egy bírálat érte a fiatal kutató tevékenységét, és élénk vita kerekedett etikai kérdésekről, többek között arról: meddig mehet el a kutató a „beavatkozásban”. Sandall így vélekedett: „Az informális magatartásról a hosszú, vágás nélküli jeleneteket intimitásuk miatt kedvelik. Igen, de ez az intimitás önmagában még nem érték.”

Még két példa a magatartási formák tanulmányozásáról. Th. Ash, a bostoni egyetem professzora éveken át kutatta a venezuelai őserdőben élő yanoama-indiánokat, és tucatnyi filmet készített életükről. Az egyik filmen a következőt láthatjuk: idős indián férfi ültetvényen dolgozik, hajlongva szedeget valamit a földről, feltehetően gyomot, majd hátát fájlalva egy fa árnyékában leheveredik, ahol felesége gyermekeivel játszik. A férfi megkéri fiát, masszirozza meg fájós hátát, s közben néhány halk szót vált nevetgélő feleségével. A filmet nagy tetszéssel fogadták, és amerikai kollégák sorra gratuláltak Ashnek, mondván, milyen „emberi”, „intim”, „családias” az egész jelenet-sor. Bevallom, ekkor gyanakodni kezdtem: vajon valóban objektív-e ez a fajta valóság-rögzítés? Tény, hogy indiánok között is remek példáit látjuk a családi-emberi összetartozásnak, de ez a kép annyiban hamis, hogy a yanoamáknál a földművelés asszonyok dolga, nem pedig férfiaké. Ezért hát nem véletlen, hogy a szokatlan mozgás után az idős indián fájlalja hátát! Két lehetőség merült fel: az indián vagy szerepet játszik, vagy pedig Ash nem tudja, milyen az őserdei indiánoknál a nemek közötti munkamegosztás.

Stephanie Krebs egy thaiföldi táncdráma minden részletét rögzítette, s habár filmjét nem mutatták be, a kutató és mások elbeszélése alapján a vizuális antropológia remek példája. A teljes képanyag többszöri áttekintése és elemzése alapján Krebs kimutatta, hogy a táncdráma révén társadalmi normákat és értékeket közöl-

nek, s többek között kiderült: a jelene-rögzíteni kellene. A már említett Schaefer is többször hangsúlyozta, hogy az általa rögzített valóság nem torzított, hiszen a képanyagot a lefilmezett családtagokkal ellenőriztette.

Függetlenül a már említett etikai problémáktól, az ilyen típusú felvételekkel kapcsolatban több kérdés is felmerült: vajon a kamera jelenléte nem kényszeríti-e szerepjátszásra a megfigyeltet? Vajon valóban objektív reakciókat rögzít-e a kutató által meghatározott helyre állított kamera? Volt, aki keményebben bíralt, így az argentin Preloran: szerinte az ilyen adatfilm a magatartásról rasszista, mivel csak a különbségeket húzza alá. A szenegáli Samb pedig azért támadta az ilyen „rendezetlen” filmet, mivel döntően a harmadik világ magatartási formáival foglalkozik (ezt persze cáfolja, hogy egy New York-i család magatartását is vizsgálják — más kérdés, hogy miért?), és várja azt az időt, amikor majd harmadik világbeliek készítenek filmet a fehér ember magatartásáról. Az elnöklő Jean Rouch nem kis örömmel újságolta, hogy egy afrikai tanítványa egy franciaországi családról nemrég fejezte be filmjét, címe: „Clytorice (így!), a senki leánya”.

Krebs előremutató műve után még szólnom kell — a „footage” mellett mindig visszatérő terminusról — a „feedback”-ről.

A felvételek azonnal visszajátszhatók

Abban a törekvésben, hogy az antropológia az új technika alapján pontos és tudományosan ellenőrizhető tényanyaghoz jusson, jelentős tény, hogy a képmagnófelvételek gyakorlatilag azonnal visszajátszhatók. S itt nemcsak arról van szó, hogy csak a rögzítést végző egyén ellenőrzi a felvételt, hanem arról, hogy azok, is ellenőrizzék, akikről készült a képrögzítés. A megfigyeltből így ismét megfigyelő lesz, azt az elképzelést szolgálva, hogy az objektivitás érdekében csökkentsék a távolságot kutató és kutatott között. „Aktív visszajátszásnak” is nevezték az eljárást, s volt aki javasolta: tulajdonképpen a visszajátszás során észlelt reakciókat is

Függetlenül a már említett etikai problémáktól, az ilyen típusú felvételekkel kapcsolatban több kérdés is felmerült: vajon a kamera jelenléte nem kényszeríti-e szerepjátszásra a megfigyeltet? Vajon valóban objektív reakciókat rögzít-e a kutató által meghatározott helyre állított kamera? Volt, aki keményebben bíralt, így az argentin Preloran: szerinte az ilyen adatfilm a magatartásról rasszista, mivel csak a különbségeket húzza alá. A szenegáli Samb pedig azért támadta az ilyen „rendezetlen” filmet, mivel döntően a harmadik világ magatartási formáival foglalkozik (ezt persze cáfolja, hogy egy New York-i család magatartását is vizsgálják — más kérdés, hogy miért?), és várja azt az időt, amikor majd harmadik világbeliek készítenek filmet a fehér ember magatartásáról. Az elnöklő Jean Rouch nem kis örömmel újságolta, hogy egy afrikai tanítványa egy franciaországi családról nemrég fejezte be filmjét, címe: „Clytorice (így!), a senki leánya”.

Egyébként a francia Jean Rouch, az amerikai Margaret Mead, és a román Mihail Pop elnöklésével megalakult a Nemzetközi Néprajzi Filmbizottság, amely célul tűzte ki, hogy koordinálja a különböző országokban folyó néprajzi filmezést, biztosítja az eddigi dokumentumok hozzáférhetőségét, és lehetővé teszi, hogy minél többen kísérletezzenek a vizuális antropológia eszközeivel.

Boglár Lajos